

De drukker van Venetië

Javier Azpeitia

De drukker van Venetië

Vertaald uit het Spaans
door Bart Peperkamp

Oorspronkelijke titel *El impresor de Venecia*.

Tusquets Editores, S.A. Barcelona

© Javier Azpeitia 2016

© Nederlandse vertaling Bart Peperkamp /

Uitgeverij Wereldbibliotheek 2019

Alle rechten voorbehouden

De versregels op p. 240 en p. 273, en de tekst op

p. 293-294 zijn vertaald door Frans Slits

De gedichten van Lucretius op p. 176, p.252 en p. 303 zijn

vertaald door Piet Schrijvers

Omslagontwerp Nico Richter

Foto omslag © Peter Willi / Bridgeman Images

Foto auteur © Jorge Hernández

NUR 302

ISBN 978 90 284 2759 4

www.wereldbibliotheek.nl

Voor Virginia, Esther, José, Borja, Gerardo,
Chema, Eduardo en Rafael.
Voor de boeken, het schaterlachen.

*Ecce tibi rettuli, quae, quamvis audita,
ignores tamen necesse est.*

Ziehier mijn verhaal, dat gij wel hebt gehoord,
maar toch – noodzakelijkerwijze – niet zult begrijpen.
(vertaling M.A. Schwartz)

LUCIUS APULEIUS, *De gouden ezel*, XI, 23

INLEIDING

Jaren later

Het meisje met de aardbeien

Er bestaan verschillende soorten mensen; een van de eigenaardigste wordt gevormd door degenen die ervan afzien in de echte wereld te leven, en dat dan door erover te lezen. Alle exemplaren van deze mensensoort lijken erg op elkaar en zijn gemakkelijk van anderen te onderscheiden door hun wel erg vreemdsoortige gebreken. Over het algemeen leven ze een uitgeblust bestaan, iets wat nog meer opvalt wanneer men hun leven vergelijkt met de vurige levens die zij in hun lectuur tegenkomen. Hun ogen glanzen nooit wanneer er anderen bij zijn, maar alleen in de eenzaamheid van hun werkkamers, waar ze zich, omringd door dikke boeken en bij ongezond kaarslicht, onderdompelen in een woordenstroom waarin ze beweren alles te vinden wat anderen zoeken op de straten van steden en op de dwaalwegen van de aarde.

Het is niet verwonderlijk dat deze mensen, meegesleurd door die maalstroom die hen iedere morgen in hun bibliotheek opwacht, vaak tot het inzicht komen dat lichamen maar hinderlijke metgezellen zijn en dat het verstandig is om de verlangens ervan zo veel mogelijk te negeren. Daarom is voor velen van hen de liefde slechts een verzinsel, een van die fabeltjes die aantonen tot welk een dwaasheid degenen vervallen die de verhandelingen niet hebben bestudeerd die voor de liefde waarschuwen.

Een heel enkele keer brengt een hinderlijke eerzucht – of wellicht de wens om dienstig te zijn tegenover anderen – een van deze zonderlinge mensen ertoe om bij vergissing het hoofd te bieden aan de wereld, om op zomaar een plek in de christenwereld op te duiken, met als enige bagage een hutkoffer vol boeken, verloren en ver van zijn schuilplaats, alsof hij zojuist uit de hemel verjaagd is en plotseling op die plek is neergevallen. Dan spatten de fantasieën waarmee hij het bestaan verhulde uiteen en komt hij erach-

ter dat hij totaal ongeschikt is voor het leven van alledag. De werkelijkheid stroomt dan immers niet langer bladzijde na bladzijde voorbij en opeens is het het leven zelf dat zich voltrekt, dat zich met heel zijn ongewenste spontaniteit doet gelden...

Dergelijke gedachten schoten door het hoofd van Maria de Torresani, de weduwe van de drukker Aldo Manuzio, vanaf het moment waarop ze een door ezels getrokken kar had zien verschijnen op de plek waar de weg de horizon in tweeën deelde. Of beter gezegd: sinds ze de standaard had herkend die de kar voerde, een toren die geflankeerd werd door twee klassieke hoofdletters, de A en de T, de initialen van de firma van een andere drukker, Andrea Torresani, Maria's vader, die enkele jaren geleden eveneens was overleden.

Zoals ze wel vaker deed was Maria naar de kleine loggia op de bovenverdieping van haar villa in Novi gegaan – in de buurt van Modena – om te zien hoe om haar heen de avond viel. Ze zal de vijftig al gepasseerd zijn. Haar haar was grijs geworden, maar het was nog geen twee weken geleden dat ze het met henna geverfd had, iets wat haar gezicht ook een roodachtig tintje gaf.

Wanneer we de Venetiaanse dagboekschrijver Marino Sanuto moeten geloven, die in die tijd te gast was in Maria's villa, was het 23 april van het jaar 1530.

Toen de huifkar eindelijk op de verharde binnenplaats van de villa aankwam, maakte het licht van de ondergaande zon de schaduw van de hoge opbouw langer, waardoor deze iets spookachtigs kreeg. De reiziger op de kar was diep in slaap, met zijn hoofd tegen de houten wand geleund.

De ezel die voor de bok was ingespannen liep vastberaden naar een drenkbak aan een van de zijden van de binnenplaats. Een bron spoot daar een straaltje water omhoog dat werd opgevangen in een houten bak, waarna het water door een goot naar de bloembakken vol rozenstruiken kronkelde. En alsof ze de levensdrift van de watergeul verlengden, klommen de rozenstruiken tegen de stenen voorgevel van de villa omhoog, omlijstten de vensteropeningen van de twee verdiepingen van de villa zonder

deze te bedekken, en bereikten vol rozen de loggia waarvandaan Maria het tafereel volgde.

Tegelijk met het voertuig kwam een erg lang meisje in een jurk van gewaterd satijn en met een mand aardbeien in haar hand de binnenplaats op. Ze merkte onmiddellijk dat de dieren voor de kar niet in toom werden gehouden en liep naar de drenkbak, verontrust. Maar toen ze zag dat de reiziger alleen maar zat te slapen, ontspande ze zich en daarna draalde ze even om naar hem te kunnen kijken en – zo veronderstelde Maria – zich af te vragen of hij iets voor haar zou zijn.

Wat voor hem pleitte, was dat hij bijna even oud was als zij, zo stelde Maria zich voor dat het meisje met de aardbeien zou denken terwijl ze hem vluchtig bekeek. Tegen hem pleitte dat hij wat schriel leek te zijn en het feit – dat leed geen twijfel – dat hij onvoorzichtig was: alleen reizen en dan ook nog slapen onderweg, zonder bang te zijn door bandieten te worden overvallen, iets wat bepaald niet onwaarschijnlijk was in deze streek. Bovendien droeg hij dure, bijna belachelijke kleren. Vooral de extravagante ultramarijne puntmuts volgens de laatste hofmode die hij om zijn hoofd geknoopt droeg, met een lange slip die over zijn schouder viel. Je kon zien dat hij van ver kwam. De villa lag op nauwelijks een halfuur gaans van de burcht van Novi, bij Modena, maar het was al gauw zeven dagreizen van hier naar Venetië, de plaats waar de drukkerij van Andrea Torresani gevestigd was.

Het meisje met de aardbeien scheen niet in de gaten te hebben dat de twee ezels die voor de huifkar tussen de disselbomen waaraan het voertuig werd voortgetrokken waren ingespannen – de ene vooraan en de andere daarachter -- een stom gevecht waren begonnen om als eerste bij de drenkplaats te komen, en dat de laadbak gevaarlijk schudde. Toen deed de reiziger zijn ogen open en zag hij die van het meisje tegenover zich. Dat duurde maar heel even, want net op dat ogenblik gleden de hoeven van een van de ezels uit over de bestrating en vielen beide dieren op de grond, waardoor de kar omkiepte en op de fontein viel.

De jongelui gilden allebei tegelijk. De reiziger rolde het water

in en belandde uiteindelijk in de trog, zittend en scheel naar het meisje kijkend, met zijn reiszak naast zich in het water en zijn kletsnatte puntmuts flodderig op zijn hoofd.

Het meisje met de aardbeien bleef met wijdopen ogen en op elkaar geklemde lippen naar hem staan kijken, totdat haar neiging om te lachen sterker was dan zijzelf.

‘De boeken!’ riep de reiziger en hij keek zoekend om zich heen.

Maar de hutkoffer met boeken, die achter aan de opbouw van de huifkar was vastgemaakt, was aan de ramp ontsnapt. Ten slotte reageerde zij en stak hem een hand toe, die hij met gepaste verfijning vastpakte. Het was een erg beleefd jongmens.

‘Hartelijk dank voor je hulp,’ zei hij zodra hij uit het water was geklommen, en hij probeerde zich wat op te knappen. ‘Is dit de villa van Maria Torresani de Manuzio?’

‘Ja... de Tuin. Ben jij niet een van Maria’s zonen... Paolo?’ vroeg ze op haar beurt.

Ze had veel gehoord over elk van de familieleden van haar gastvrouw. Ze reisde iedere lente vanuit Mirandola naar de Tuin en ging daar pas laat in de herfst weer weg.

Bij wijze van antwoord zette Paolo Manuzio zijn kletsnatte puntmuts af en maakte met gespreide armen een belachelijke, diepe buiging.

‘Om je te dienen,’ riep hij uit.

Het meisje met de aardbeien barstte opnieuw in lachen uit.

En toch kon Maria, die het allemaal van bovenaf zag, maar met moeite haar tranen bedwingen.

De zwijgende lezeres

‘Waar zijn de aardbeien die je voor het toetje zou gaan halen, Cornelia?’

Een onschuldige vraag. Maria stelde die toen de luitspeler op-hield met spelen.

‘Er zijn er geen meer. Paolo heeft ze allemaal opgegeten,’ antwoordde Cornelia zonder op te houden met schilderen, met een van ergernis opgetrokken neus.

Dat antwoord leek niet zo onschuldig. Er viel een stilte in de zaal terwijl alle blikken zich spottend op Paolo Manuzio richtten.

Alle bewoners van de villa, zestien in totaal, hadden zich verzameld in de grote centrale zaal, ook de staljongen en de tuinman, de twee vrouwen die in de keuken werkten en nog drie bedienden. Na het avondeten hadden ze zonder verder iets te doen geluisterd naar het korte concert van de luitspeler, de oude, grote Florentijnse dichter Girolamo Benivieni die daar ook enige tijd verbleef, hoewel incognito: tegenover zijn vrienden en kennissen in Florence deed hij zich voor als een godsdienstige man die een teruggetrokken, contemplatief en heilig leven leidde.

De lome muziek had aanstekelijk gewerkt op de gasten, die achterovergeleund in de armstoelen hingen of op de kleden lagen waarmee de vloer bedekt was, om de haard geschaard.

Paolo zat naast zijn moeder op een bankje, stijf rechtop. Op zijn knieën rustte een beschreven vel papier. Gelukkig was het licht van het knisperende vuur in de grote haard midden in het vertrek te zwak, zodat niet te merken was dat hij een kleur had gekregen bij Cornelia's beschuldiging.

Maria hoorde de bijzonderheden pas een paar dagen later, toen ze erin geslaagd was Cornelia haar alles te laten vertellen door haar een beetje dronken te voeren. Paolo had haar uitnodiging om zich in haar vertrekken te drogen en andere kleren aan te trekken aangenomen. Hij was juist zijn laatste drijfmaten kledingstuk aan het uittrekken toen zij terugkwam en met de gebaren van een toneelspeelster haar gewaterd satijnen jurk aan haar voeten liet vallen om hem zo haar lichaam te tonen, volledig naakt, zonder hemd of iets anders.

De aardbeien hadden ze daarna samen opgegeten, toen er niets anders meer te doen viel.

‘Dat verbaast me niets. Toen ik zo oud was als hij had ik hetzelfde gedaan,’ zei Trismegistos ten slotte, een hoogbejaarde Griek

die traag een fiche over een bord schoof waarop hij een opgerolde slang had getekend.

‘Met dit kleine verschil dat ze jou niet hadden toegestaan ook maar één enkele aardbei te nemen,’ zei zijn medespeler, de beroemde Venetiaanse dagboekschrijver Marino Sanuto die niet veel jonger was dan hij, terwijl hij de dobbelstenen gooide.

Marino sloeg met zijn pion op de vakjes van het speelbord en telde de zetten. Hij was daar ook op bezoek. Hij was een rijk man, ook al was hij aan lagerwal geraakt, en hij genoot in de laatste fase van zijn leven nog een te goede gezondheid, zodat hij zich nogal verveelde, vooral sinds hij al zijn bezigheden als senator van de Republiek Venetië had opgegeven. Af en toe, maar altijd wanneer het een tijdje rustig was op de wegen, reisde hij vanuit Venetië naar Novi om een paar weken in de villa van zijn vriendin Maria door te brengen.

De enige in het gezelschap die druk met iets bezig was, was Cornelia. Ze schilderde een fresco op een van de zuilen in de zaal. Om haar bij te lichten, stond er een olielamp naast haar op een tafel waarop ook kleine porseleinen schaaltes met kleurstoffen stonden. Het fresco stelde het bovenlichaam van Maria voor, maar dan veel jonger, gekleed in dezelfde jurk van gewaterd satijn die Cornelia gedragen had bij Paolo’s aankomst. Op de schildering was haar haar kastanjebruin, krullend en werd het bijeengehouden door een goudkleurig haarnetje. Ze had een paar wastafeltjes in haar ene hand en in de andere had zij een stift om daarop te kunnen schrijven. De punt ervan hield ze met een verfiynd gebaar tegen haar volle lippen, alsof ze die verzegelde. Haar ovale ogen keken diepzinnig naar eenieder die voor het fresco ging staan.

‘Goed, mijn beste Paolo, vertel me nu eindelijk eens waaraan ik je zeer gewaardeerde bezoek te danken heb,’ zei Maria. ‘Heb je eindelijk besloten je terug te trekken uit de wereld en bij ons een ander leven te komen leiden?’

Maria had er spijt van dat ze niet had toegegeven aan haar opwelling om haar zoon te omhelzen zodra ze elkaar zagen. Hij

was degene geweest die haar bedoeling om dat te doen had verijdeld, door zich vol ijver over te geven aan een van zijn absurde diepe buigingen. Nu zocht zij naar ieder mogelijk excuus om hem eindelijk te kunnen omhelzen, maar dat bleek bepaald niet gemakkelijk te zijn. Ze hadden elkaar al zes jaar niet meer gezien.

Paolo haalde diep adem voordat hij antwoord gaf. Maria had heel goed in de gaten dat hij tot op dat ogenblik vooral op Santo Barbarigo had zitten letten, de bastaardzoon van een van de compagnons met wie haar vader zijn drukkerij had opgezet. Ze hadden hem ongetwijfeld op de hoogte gebracht: daar in huis is iemand die Santo heet en hij is de minnaar van je moeder. Maar Santo zou hem wel teleurstellen, hij had geen woord gezegd. Af en toe stond hij op en liep wat heen en weer, in alle rust, met zijn handen gesloten op zijn rug. Hij had nog altijd een dichte bos haren – inmiddels wel wat grijs – die tot op zijn schouders vielen, en zijn lichaam was nog goedgebouwd, bijna atletisch, hoewel hij al tegen de zestig liep.

‘Ik zou niets liever willen,’ zei Paolo als antwoord op de vraag van zijn moeder. ‘Maar sinds de dood van mijn grootvader heb ik het erg druk in de drukkerij.’ Hij leek even te aarzelen, maar ten slotte liet hij op luide toon zijn verwijt horen zonder dat dat ter zake deed. ‘We hebben met zijn begrafenis gewacht voor het geval je nog zou komen.’

De klap kwam hard aan bij Maria. Sinds Andrea Torresani's dood was er nog te weinig tijd verstreken om haar verdriet te doen slijten. Ze had van haar vader gehouden, ze hield nog altijd van hem, ondanks alles wat hij haar had aangedaan, maar niet voldoende om op bezoek te gaan bij een lijk. De levenden zijn er niet meer vanaf het moment waarop de dood intreedt. En Maria had een vreselijke hekel aan Venetië. Dus had ze gerouwd met een verdriet dat in het begin grensde aan wanhoop en daarna met veel genegenheid, wandelend door de omgeving van de villa en zich haar vader herinnerend in goede tijden, gedurende haar jeugd. Zonder ook maar te aarzelen, zou ze op reis zijn gegaan om hem tijdens zijn ziekbed bij te staan, als hij ziek zou zijn ge-

weet. Maar de oude man was plotseling gestorven, zonder zijn familie bij elkaar te roepen.

‘Ik dacht al wel dat jullie geen van allen zouden geloven wat ik zei in het berichtje dat ik jullie gestuurd heb,’ merkte ze op. Verder niets.

‘Wat betekent dat gebaar?’ vroeg Zacharia, de tuinman, terwijl hij op Cornelia’s schildering toeliep.

Paolo keek verbaasd naar hem. Misschien verbaasde het hem dat een bediende wist dat er een symbolische betekenis schuilt achter de gebaren op een schilderij. Zacharia zal een jaar of veertig zijn geweest, met het gebruinde en gerimpelde gezicht van iemand van het platteland.

‘Dat weet ik niet,’ antwoordde Cornelia. ‘Ik zag een dergelijke schildering in een huis onder de grond, toen ik als kind een keer met mijn vader naar Boeda ben gereisd om de Bibliotheca Corviniana te bezoeken.’

Cornelia’s vader was de filosoof Giovanni Francesco della Mirandola, die op zijn beurt een neef was van de geleerde Giovanni Pico della Mirandola.

‘Een ondergronds huis?’ vroeg Marino Sanuto. ‘Fresco’s in een grotwoning?’

‘Nee. Het was een villa onder de grond, verzwolgen door een aardbeving of iets dergelijks, zeiden ze. Daarom waren er nog ongeschonden vertrekken. Een herder had het huis een paar maanden eerder ontdekt toen hij een geitje achternazat in een spleet in de grond. Ze lieten ons de villa zien. Ze wilden dat mijn vader hun zou zeggen of de schilderijen antiek waren...’

‘Die zal nu zeker wel verwoest zijn,’ zei Trismegistos klaaglijk, ‘net als heel Hongarije.’

De Turken hadden Boeda vier jaar daarvoor al geplunderd en een paar dagen geleden waren er berichten gekomen dat de stad opnieuw belegerd werd.

‘Haar gestalte is in mijn geheugen gegrift,’ ging Cornelia verder. ‘Maar haar gezicht was ik vergeten, zodat ik dat niet kon schilderen.’

‘Ik weet wel wat dat gebaar wil zeggen,’ bracht Girolamo Benivieni, de dichter en luitspeler, voorzichtig naar voren. ‘Het betekent: ik ben net als mijn stift die zich maar één keer een weg baant door de was, of als de pen die een papier maar één keer kleurt: een maagdelijke en zuivere minnares. Maar de drukpers is de grote hoer die ieder papier dat in de buurt komt met inkt besmeurt.’

Niemand lachte om de grap die feitelijk een citaat vormde. Benivieni’s grappen bleken te gekunsteld te zijn voor het gezelschap in de Tuin.

‘Alle gekheid op een stokje, als het een oude, Romeinse schildering is, is de betekenis ervan hier, bij onszelf, te vinden,’ verklaarde Marino Sanuto plechtig en hij wierp de dobbelstenen nog een keer met een elegant gebaar op het bord. ‘Je hoeft maar enigszins geconcentreerd naar de afbeelding te kijken om die te begrijpen en Girolamo is dat bijna gelukt, hoewel zijn humor het effect tenietdoet. Een paar wastafeltjes en een stift die de lippen verzegelt: het is heel eenvoudig. Het betreft een teken waarmee geletterde lieden zich onderscheiden. Het betekent: ik ben schrijfster; mijn gedachten, mijn woorden, gaan niet naar mijn mond, maar naar mijn schrijfstift.’

‘Dat is heel mooi,’ zei Maria.

‘Maar het is niet helemaal juist,’ sprak Trismegistos, de Griek, hem tegen terwijl hij de dobbelstenen oppakte. ‘Het is een Griekse afbeelding, zoals bijna alle Romeinse schilderingen dat zijn, vergeet dat niet. De betreffende afbeelding is heel beroemd, zelfs ik ken die. Hij is van Aristides, die hier niemand minder dan de beroemde filosofe Leontion heeft afgebeeld, de begaafde leerlinge van Epicurus en ook zijn minnares, wanneer we boze tongen moeten geloven. Ik vind het onbegrijpelijk dat juist ik zoiets moet vertellen aan een groep overtuigde epicuristen, ik die door om het even welke student in mijn land als een onwetende zou worden beschouwd. Ik vraag me af hoeveel er wel niet verloren is gegaan met de val van Constantinopel. Het is een zeer veelvoorkomend gebaar in de antieke schilderkunst, en ja, het betreft een

teken waarmee de geletterde zich onderscheidt. Maar wat het precies wil zeggen is: ik kan zwijgend lezen. Ik schrijf.

‘Dat is nog mooier,’ erkende Maria. ‘Weten jullie dat ik het voorrecht heb gehad de woorden en gedachten van deze geweldige Leontion te lezen in een tekst van...?’

Maria maakte haar zin niet af. Ze zag daarvan af en raakte in gepeins verzonken. Die tekst, dat boek, had haar leven getekend. Ze wilde het daar nu niet over hebben.

Marino Sanuto, een maniakale verzamelaar van boeken, stond op het punt haar iets te vragen, misschien waar ze iets dergelijks had kunnen lezen, maar hij werd van zijn stuk gebracht door de tevreden kreet van zijn medespeler, Trismegistos: ‘Dubbelzes! De Tuin is van mij.’

‘Ik kan zwijgend lezen. Goed. En wat is er voor bijzonders aan dat je zwijgend kunt lezen?’ vroeg Alegrezza, de oudste van de twee kokkinnen.

‘Dat zul je niet willen geloven,’ merkte Trismegistos op. ‘Toen ik in Venetië aankwam, waren daar nog veel mensen die hardop moesten lezen om de woorden te herkennen. Alleen de monniken...’

‘De drukpers waar Benivieni zo lacherig over doet, heeft alles veranderd,’ besloot Marino Sanuto. ‘Vóór die tijd was het ondenkbaar dat een staljongen of een keukenmeid zou kunnen lezen.’

‘Goed, maar nu is dat ook onmogelijk. Ik ken geen enkele andere bediende buiten dit huis die kan lezen, hier niet, niet in Venetië en ook niet in Ferrara,’ zei Jacomo, de staljongen, die nog een kinderlijk gezicht had, trots. ‘Vorig jaar smeed de gerechtsdienaar van Novi me in de cel omdat ik op straat een stukje tekst van Petrarca las. “Dat drijft maar de spot met het gezag,” zei hij.’

‘Wat ik niet begrijp,’ ging Trismegistos verder, ‘is hoe je kans hebt gezien het gezicht van Maria zoals ze er in haar jonge jaren uitzag zo treffend weer te geven. Dat kun jij je niet herinneren, want dat heb je nooit gezien. Kun je zoiets afleiden?’

‘Jawel, dat heb ik wel gezien. Ik bedoel...’ aarzelde Cornelia, die nu bladgoud aanbracht op de ringen in Leontions oorhangers.